

ТУРИСТИЧНІ КЛАСТЕРИ ЯК НАПРЯМ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

TOURIST CLUSTERS AS A DIRECTION TO THE REGULATION OF THE TOURIST BUSINESS

У статті розглянуто сутність кластерної форми організації діяльності, зазначено специфіку туристичних кластерів. Охарактеризовано сутність та види державної кластерної політики, європейський досвід створення кластерів. Підкреслено важливість державного регулювання для ефективного розвитку кластерів. Окреслено проблеми формування туристичних кластерів в Україні. Надано перелік діючих в Україні туристичних кластерів, визначено перспективи використання кластерної форми організації діяльності туристичного бізнесу.
Ключові слова: кластер, туристичний кластер, кластерна політика, туристичний бізнес, державне регулювання.

развития кластеров. Очерчены проблемы формирования туристических кластеров в Украине. Предоставлен перечень действующих в Украине туристических кластеров, определены перспективы использования кластерной формы организации деятельности туристического бизнеса.

Ключевые слова: кластер, туристический кластер, кластерная политика, туристический бизнес, государственное регулирование.

The essence of the cluster form of organization is considered in the article; the specificity of tourist clusters is noted. The essence and types of state cluster policy, European experience of cluster functioning are characterized. We underline the importance of state regulation for the development of clusters. Problems of formation of tourist clusters in Ukraine are identified. The list of Ukrainian tourist clusters is given; prospects of using the cluster form of organization for tourist business are determined.

Key words: cluster, tourist cluster, cluster policy, tourist business, state regulation.

УДК 338.48

Давиденко І.В.

к. е. н.,

доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
Одеський національний економічний університет

В статье рассмотрена сущность кластерной формы организации деятельности, отмечена специфика туристических кластеров. Охарактеризованы сущность и виды государственной кластерной политики, европейский опыт создания кластеров. Подчеркнута важность государственного регулирования для эффективного

Постановка проблеми. Дослідження практики функціонування туристичного бізнесу України показують, що сьогодні ще не знайдена оптимальна модель регулювання розвитку туристичної галузі на рівні регіонів, окремих територій та підприємств. Інтенсивний розвиток туризму в Україні вимагає пошуку нових інноваційних форм регулювання цієї сфери діяльності, напрямів координації діяльності органів влади, територіальних громад та суб'єктів господарювання. Саме таким сучасним напрямом розвитку туризму є створення туристичних кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності та особливостей кластерної форми організації займалися багато зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема І.О. Дегтярьова, Л.А. Істоміна, С.І. Соколенко [1–3]. Проблемам створення кластерів у туристичній сфері присвячені роботи М.П. Войнаренко, Л.М. Кирилук, Ю.О. Ніколаєва, В.Ф. Семенова, Н.О. Щербакової [4–8]. Однак питання, пов'язані з напрямами формування кластерної політики в туризмі для забезпечення ефективності регулювання цієї сфери, залишаються дискусійними.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ролі туристичних кластерів як одного з напрямів регулювання туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі існує багато тлумачень поняття «кластер». Найбільш авторитетним є визначення цього поняття американським вченим

М. Портером. Згідно з його визначенням кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних, туристичних, будівельних об'єднань) у певних конкуруючих сферах [9, с. 207].

Об'єднання в кластер як чітку систему поширення знань та технологій дає змогу впроваджувати швидкі зміни, оновлювати техніку та технологію за рахунок їх гнучкості. У кластері (коли витрати розподіляються між його учасниками) нижче ціна експерименту, чіткіше бачення та ясніше розуміння ринку, краще умови доступу до інформації та краще можливості її аналізу. Позитивною рисою кластерної моделі є зростання продуктивності підприємств у тій місцевості, де створено кластер.

Позитивними наслідками розвитку кластерів як форми регулювання економічних відносин є:

- поліпшення зв'язків між державними та громадськими організаціями;
- створення нового бізнесу у вільних сегментах ринку;
- об'єднання спільних інтересів різних соціальних груп;
- підвищення впливовості некомерційних організацій у процесі регіонального розвитку;
- створення механізму міжрегіональної взаємодії, який має забезпечити умови стабільного та ефективного функціонування сфер діяльності.

Територіальні масштаби кластеру можуть варіюватись від одного міста, регіону до країни або навіть до кількох сусідніх країн, тобто кластер є територіальним поняттям.

Важливою є роль державного регулювання у формуванні ефективної діяльності кластерів. Оскільки в роботі аналізується розвиток туристичних кластерів, доцільно визначити сутність державного регулювання сферою туризму.

Державне регулювання сферою туризму – це цілеспрямований вплив держави на економічні, адміністративно-правові та організаційні відносини між суб'єктами туристичної діяльності та державними органами влади і місцевого самоврядування.

Метою державного регулювання туристичної галузі є координація та контролювання діяльності суб'єктів туризму з урахуванням завдань та напрямів розвитку, а також для виконання економічних програм. Також важливим напрямом державного регулювання туристичного бізнесу є досягнення раціонального використання туристичних ресурсів та економічного потенціалу регіону. Для цього необхідно вибрати управлінську модель та організаційну структуру подальшого розвитку. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку сфери туризму повинен реалізовуватись у межах певних організаційно-господарських форм просторової організації території, а саме туристичних районів, курортів, курортотолісів, заповідних територій, спеціальних економічних зон. Все більше науковців та практиків сходяться на думці про те, що туристичний кластер повинен стати ефективним механізмом оптимізації розвитку туристичного бізнесу в регіонах України.

Туристичний кластер слід розглядати як специфічний економічний механізм взаємодії підприємств матеріального та нематеріального виробництва, соціальної та туристичної сфери, що одержують прибуток від надання туристичних послуг. Продукування, виготовлення туристичних послуг є головною функцією туристичного кластеру. Функціонально-галузева структура туристичного кластеру складається із суми послуг, які надаються численними підприємствами. Головною причиною успіху кластерної моделі в туристичному бізнесі є створення критичної маси для конкурентних переваг. Малі та середні підприємства, якщо працюватимуть поодиночі, ніколи не досягнуть тих успіхів і тих переваг, яких досягають кластери. Туристичні кластери – це форми територіальної організації, що стимулюють економічне зростання не тільки у сфері туризму, але й усього регіону.

Усі конкурентні переваги туристичного кластеру дають максимальний ефект через мінімізацію видатків порівняно з окремо наявними підприємствами, які нерідко не витримують конкуренції

на локальному та національному ринках з боку сильніших бізнес-одиниць чи іноземних компаній та згортають свою діяльність.

Членство в кластері для підприємств туристичного бізнесу означає широкий доступ до інформації щодо різних аспектів діяльності; можливості виходу на національний або світовий ринок; залучення капіталовкладень для покращення якості послуг та посилення конкурентних переваг; доступ до юридичних та маркетингових консультацій; участь керівного складу бізнес-одиниць (туристичних підприємств) у семінарах, що проводяться для ознайомлення з особливостями ведення бізнесу.

Передумовою виникнення туристичного кластеру є концентрація туристичної діяльності на певній території. Окрім безпосередньо суб'єктів господарювання, до туристичних кластерів відносяться різні ресурси, а саме людські, фінансові, стимули для розвитку (наприклад, податкові пільги), природні (наприклад, рекреаційний ресурс лиманів Одеської області або Нижнього Дунаю). Суттєвими складовими такого кластеру мають бути фізична інфраструктура (наприклад, шляхи), інформаційна та науково-технічна інфраструктура.

Отже, можна стверджувати, що ефективність функціонування туристичного бізнесу може бути пов'язана з реалізацією ідеї про необхідність координації дії всіх підприємств, що беруть участь у створенні туристичних послуг. Ця ідея може бути реалізована в рамках туристичного кластеру.

Розуміючи стратегічну важливість кластерних утворень для розвитку країн та регіонів, в основу регіональних програм ЄС на період 2007–2013 рр. поклали саме кластерний підхід, причому це стосується не тільки урбанізованих територій, але й сільських [10]. Усі рішення в ЄС щодо регіонального розвитку приймаються з урахуванням переваг кластерного підходу та стосуються процесів різноманітної кооперації.

Необхідність застосування кластерного підходу усвідомлюється і в Україні. Ще в 2011 р. одним із завдань держави визначено ініціювання пілотних проектів щодо створення кластерних об'єднань за участю держави та створення інституційних передумов для розвитку мережевої взаємодії компаній [1]. Практично реалізація цього завдання можлива лише на регіональному або місцевому рівні, оскільки кластерні структури передбачають територіальну близькість її учасників. Тому відповідні дії влади мають здійснюватись саме на цих рівнях.

Питання про ступінь втручання держави в процес кластеризації залишається дискусійним протягом декількох десятиліть. У 1999 р. в дослідженні ОЕСР визначено напрями політики держави, які можна застосовувати на рівні кластерів, щоб реагувати на провали ринку та системні проблеми. Тоді ж зроблено три головні висновки про те, якою повинна бути державна кластерна політика:

1) кластери не створюються за бажанням держави, а повинні бути результатом дії ринкових сил;

2) державна кластерна політика не повинна бути спрямована на субсидування галузей або підприємств;

3) державна кластерна політика повинна уникати прямого втручання й оперувати переважно непрямими інструментами [11, с. 65].

Кластерний підхід надає органам влади інструментарій ефективної взаємодії з бізнесом, приводить до глибшого розуміння його характерних особливостей і тактичних завдань, дає можливість цілеспрямованого та мотивованого стратегічного планування ресурсів регіону, розвитку територій та підвищення конкурентоспроможності економіки.

При цьому держава виступає як:

- регулятор, що визначає правила взаємодії між усіма елементами кластеру (держава – бізнес – науково-освітні установи);

- гарант збереження та розвитку сприятливих умов для інвестицій, інновацій та розвитку горизонтально орієнтованих мережевих бізнес-спільнот;

- підприємець, тобто безпосередній учасник інноваційних кластерів.

В останні десятиліття все більшого розвитку отримує кластерна концепція економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіонів. Зростання кількості та якості кластерів у багатьох країнах світу підтверджує життєздатність цієї моделі. Кластерний підхід дає низку переваг (інституційні, інноваційні, підвищення ефективності діяльності), за рахунок яких можна забезпечити економічне зростання, залучення прямих іноземних інвестицій, вирішення проблеми зайнятості.

Про це свідчить досвід західноєвропейських країн, в яких роль держави у формуванні кластерів останнім часом істотно зросла. Напрями та форми державної підтримки відрізняються різноманіттям. Це й пряма фінансова підтримка специфічних проектів, й зниження податкового навантаження, й інвестиції в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінги та маркетинг, й забезпечення мережевої взаємодії з університетами, адміністраціями, фірмами.

Залежно від того, яку роль відіграє держава в розвитку кластерів, розрізняють підтримку повного циклу та фрагментарну підтримку. У першому випадку мається на увазі, що держава, маючи довгостроковий план розвитку території або галузі діяльності, створює сприятливі умови для компаній, які виступають в ролі потенційних лідерів, «локомотивів» розвитку кластерів. Другий варіант означає підтримку вже сформованого кластеру та коригування напрямів його розвитку за допомогою застосування різних інструментів економічної політики.

Під кластерною політикою можна розуміти комплекс заходів державного регулювання, які здійснюються органами державної влади з метою підвищення конкурентоспроможності економіки країни шляхом створення умов для розвитку кластерів. В Україні поки що кластерна політика держави перебуває на етапі формування. На наш погляд, основними завданнями кластерної політики держави мають бути:

- формування сприятливих умов для ефективного організаційного розвитку кластерів, включаючи виявлення потенційних учасників кластеру, усунення певних обмежень, забезпечення збільшення конкурентних переваг учасників кластеру;

- координація діяльності місцевих органів виконавчої влади та об'єднань підприємців у напрямках реалізації кластерної політики;

- забезпечення ефективної методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки реалізації кластерної політики на регіональному та галузевому рівнях;

- забезпечення ефективної підтримки проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності учасників кластеру з урахуванням пріоритетів розвитку кластерів.

Ми вважаємо, що найбільш прийнятною для туристичного бізнесу в Україні може бути саме підтримуюча кластерна політика держави, яка б орієнтувалась на розвиток туристичної інфраструктури в країні, стимулювання інновацій, ініціювання проведення освітніх програм, проектів для суб'єктів господарювання, працюючих у сфері туризму, запровадження певних пільг та преференцій для стимулювання розвитку підприємницької діяльності в певних регіонах, наприклад у сільській місцевості.

В Україні процес кластеризації сфери туризму розпочався на початку 2000-х рр.. З того часу деякі кластери вже припинили своє існування, однак і зараз виникають та формуються нові утворення. Термін «кластер» активно застосовується в Україні як суб'єктами господарювання, так і органами влади. Однак аналіз українського законодавства не дає чіткої відповіді щодо трактування поняття «кластер». Хоча у створенні та функціонуванні туристичних кластерів, що є інструментами підвищення конкурентоспроможності економіки, повинна бути зацікавлена держава.

У 2008 р. зроблено спробу прийняття документа, що визначав деякі терміни стосовно кластерів, передбачав проведення інформаційної роботи серед потенційних учасників кластерів. Однак цей документ, а саме Концепція створення кластерів в Україні, розроблений Кабінетом Міністрів України у 2008 р., так і не набрав чинності. Цією Концепцією визначались види кластерів, а саме виробничі, інноваційно-технологічні, туристичні, транспортно-логістичні. В проекті цього Розпо-

рядження Кабінету Міністрів України вказувалось на те, що найважливішим показником діяльності кластерів є їх висока конкурентоспроможність на світовому ринку. Тому кластерний розвиток країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки. Крім того, кластери є комбінацією конкуренції та кооперації, а отже, об'єднання в одних сферах допомагають успішно вести конкурентну боротьбу в інших [2].

Кластерну модель організації туризму активно впроваджують такі європейські країни, як, зокрема, Італія, Франція, Норвегія, Греція, Бельгія. Кластерний підхід перетворився останніми роками на ключовий інструмент туристичної політики провідних європейських держав. Однак його практичне застосування для формування ефективного підприємницького середовища, створення туристичної інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності туристичних дестинацій ще недостатньо вивчені та оцінені в Україні. Аналіз показує, що кластеризація туристичного бізнесу як перспективного напрямку розвитку економіки України відбувається повільними темпами, хоча спостерігається позитивна динаміка.

У вітчизняній науковій літературі можна знайти перелік значної кількості туристичних кластерів, які працюють в Україні. Однак, оскільки нині не визначеним є нормативно-правовий статус кластерів, неможливо з'ясувати їх фактичну кількість в Україні, хоча в наукових працях досить часто називаються конкретні цифри.

У дослідженні ми використовували офіційну інформацію Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Згідно з цим Реєстром нині в Україні офіційно зареєстровані дев'ять туристичних кластерів, таких як «Кам'янець», «Кам'янецький дивокрай», «Кластер туризму: мальовнича Бережанщина», «Славутич», обласний туристичний кластер в м. Полтаві, «Сорочинський ярмарок», Волинський туристичний кластер, «Посулля», «Фрумушиканова». Слід зазначити, що кластер «Сорочинський ярмарок» має інноваційно-технологічний характер, однак, оскільки мета та основні завдання кластеру пов'язані з розвитком підприємництва в туризмі, створенням нових туристичних маршрутів, ми віднесли його до групи туристичних.

Всі українські кластери створюються у вигляді громадських організацій або спілок, що ще раз свідчить про неврегульованість нормативно-правової бази щодо порядку створення та державної реєстрації кластерів.

У багатьох дослідженнях українських вчених зазначається, що прикладами найбільш успішних туристичних кластерів є кластер сільського туризму «Оберіг» (с. Гриців, Хмельницької області) та транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України» (м. Херсон) [5; 6; 8]. Насправді

кластер «Оберіг» – один з найперших туристичних кластерів України, який був утворений у 2002 р. і протягом багатьох років активно працював над розвитком еко- та агротуризму. Кластер «Південні ворота України» спеціалізувався на відновленні ярмаркових та торговельних заходів, які мають глибокі історичні витоки. Однак, згідно з офіційними даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, діяльність цих утворень нині припинена. Недосконалість законодавчої бази в Україні приводить до того, що багато туристичних кластерів, про які згадується в публікаціях, залишаються неформальними об'єднаннями, які офіційно не зареєстровані.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, ми вважаємо, що Україна вибрала для себе шлях інтенсивного інноваційного розвитку, де пріоритетне місце посідає кластерна модель організації економіки. В умовах глобалізації туристичного ринку кластери можуть стати консолідуючою силою, що спрямовує підприємства на досягнення максимальної ефективності виробництва та отримання значущих конкурентних переваг, що приведе до підвищення конкурентоспроможності країни. Однак кластери не потрібно розглядати як єдиний дієвий засіб для вирішення гострих проблем структурного характеру. Результати кластеризації повною мірою виявляються лише через декілька років. Тому регулювання розвитку туристичного бізнесу та окремих територій необхідно здійснювати комплексно з урахуванням особливостей організації туристичної діяльності в Україні, спеціалізації регіонів країни та прийнятих довгострокових стратегій розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дегтярьова І.О. Наукові та практичні аспекти застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоспроможністю регіонів України. Державне управління: теорія та практика. 2011. № 1. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Degtyarova.pdf>.
2. Истомина Л.А. Кластеры и кластерная политика: генезис, эволюция, инструменты. Совет по развитию предпринимательства. 2015. URL: http://ced.by/media/publication/books/klastery-i-klasternaja-politika/11_klastery_i_klasternaja_politika.pdf.
3. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: украинский контекст. Киев: Логос, 2002. 646 с.
4. Войнаренко М.П. Кластерні моделі об'єднання підприємницьких структур у туристичній галузі та сфері розваг. Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері). 2007. № 11. С. 13–19. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/vojnarenko.htm.
5. Кирилюк Л.М. Перспективи створення туристичних кластерів на території Поділля. Геополітика і екогеодинаміка регіонів. 2014. № 2 (13). Т. 10. С. 580–584.

6. Ніколаєв Ю.О. Туристичні кластери в Україні. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 4 (47). С. 336–341.

7. Семенов В.Ф., Мозгальова В.М., Давиденко І.В. Регіональний рекреаційний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону. Регіональна економіка. 2006. № 3. С. 78–89.

8. Щербакова Н.О. Особливості формування та розвитку туристичних кластерів. Економіка та управління на транспорті. 2016. Вип. 3. С. 92–96.

9. Портер М. Конкуренция: учеб. пос. / пер. с англ. Москва: Вильямс, 2001. 495 с.

10. Communication from the Commission to the council, the European Parliament, the European economic and social committee and the committee of the regions: Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0502:FIN:en:PDF>.

11. Boosting Innovation. The Cluster Approach. OECD Proceedings. 1999. 427 p.